

14 וְאָמַרְתֶּם עַל־מָה עַל כִּי־יְהוָה הֵעִיד בֵּינָהּ וּבֵינָן אֲשֶׁת נְעוּרֵינוּ

כא פסוק על על ומילה
חדה ביניה¹⁰. ה קמ
דסמיכ¹¹.

ל מל¹².

ג ר"פ. ב¹³

ה¹⁴

ב

ב. ה¹⁵. ג¹⁶ ול
בליש ובח

אֲשֶׁר אַתָּה בְּגַדְתָּהּ בָּהּ וְהִיא חִבְרֶתָהּ וְאֲשֶׁת בְּרִיתָהּ:

15 וְלֹא־אֶתְדַבֵּר עִשָּׂה וּשְׂאֵר רוּחַ לֹא וּמָה הָאֶתְדַבֵּר מִבְּקֶשׁ זַר

אֱלֹהִים וְנִשְׁמַרְתֶּם בְּרוּחְכֶם^a

וּבְאֲשֶׁת נְעוּרֵיךָ אַל־יִבְגְּדוּ^d:

16 כִּי־שָׁנְאָה^a שְׁלַח^b אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל^b

חָמַס עַל־לְבוּשׁוֹ אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת

חַמַּס בְּרוּחְכֶם וְלֹא תִבְגְּדוּ^d: ם

יְהוָה בְּדַבְרֵיכֶם וְאָמַרְתֶּם בְּמִנְה הוֹנְעָנוּ^a

כָּל־עֲשֵׂה רָע טוֹב בְּעֵינֵי יְהוָה

חֲפִיץ אִו אֵיךְ אֱלֹהֵי הַמְּשַׁפֵּט:

מִלְאָכִי וּפְנֵה־דַרְךְ לִפְנֵי

בּוֹא אֶל־הַיּוֹכֵל וְהָאֲדוֹן אֲשֶׁר־אַתֶּם מִבְּקָשִׁים

יְהוָה הַבְּרִית אֲשֶׁר־אַתֶּם חֲפִצִים הִנֵּה־כָּא אָמַר יְהוָה

כָּל־אֶת־יוֹם בּוֹאוּ וּמִי הָעֹמֵד בְּהַרְאוֹתוֹ [צְבָאוֹת

אֱלֹהֵי כָאֵשׁ מִצְרָף וּכְבָרִית מְכַבְּסִים:

שֵׁב מִצְרָף וּמִטְהַר כֶּסֶף וְטָהַר אֶת־בְּנֵי־לוֹי וְזָקַק אֶת־

כֶּסֶף וְהָיוּ לִיהוָה מְגִישֵׁי מִנְחָה בְּצַדִּיקָה: ^a 4 וְעָרְבָ

ת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קִדְמִנְיֹוֹ

לְמִשְׁפָּט וְהִיִּיתִי עַד מְמַתֵּר

יָמִים וּבְנִשְׁבָּעִים^a לְשַׁקֵּר

אֶל־מִנְה וִיתֹום^c וַיִּמְטֵי־גַר^d

וַיִּבְאֹת:

m 686. ¹¹ Mm 592. ¹² Mm 1713. ¹³ Mm 3431.
m 824. Cp 3 ¹ Mm 3181. ² Mm 3187. ³ אצו
m 524. ⁸ Mm 1344.

a-a prb add || ^b ἅλλο(ς)
|| ^c ἅλλο(ς) || ^d ἅλλο(ς)

In het nieuwe Lexicon van Johan Murre proef je de passie voor de Hebreeuwse taal

Wat bezielt een mens om alle Griekse en Hebreeuwse woorden van de Bijbel op een rijtje te gaan zetten? Middelburger Johan Murre deed het. Zijn Lexicon is dan ook allesbehalve een gewoon woordenboek. Aan de twee lijvige banden van zijn in 2016 verschenen *Lexicon Bijbels Grieks* worden nu twee lijvige banden toegevoegd, het *Lexicon Bijbels Hebreeuws*. De beide Lexicons tezamen mogen we gerust zijn opus magnum noemen.

CHRIS KORS

Bijbelverhalen behoren tot de wereldliteratuur. Ze wekken de interesse van grote groepen mensen. Voor de een zijn deze verhalen een inspiratiebron in het leven. Voor een ander zijn het vooral interessante verhalen over universele thema's en zingevingsvraagstukken. Er bestaan legio vertalingen van Bijbelverhalen. Zo worden die verhalen voor een breed publiek toegankelijk gemaakt. Voor sommige mensen volstaat dat niet. Als liefhebber van de verhalen zijn ze nieuwsgierig naar de oorspronkelijke teksten zelf. Daarvoor heb je kennis nodig van de Bijbelse grondtalen Hebreeuws en Grieks.

Wanneer je de basis daarvan je eigen hebt gemaakt, kan het vertaalavontuur beginnen. Al snel kom je erachter dat sommige woorden ware puzzeltjes zijn. Zeker met werkwoorden is dat het geval. Hoe kom je achter de basisvorm die je ook terug kunt vinden in je woordenboek? Dat dit soms heel ingewikkeld is, kan ik illustreren met een eenvoudig voorbeeld uit de Nederlandse taal. We lezen: 'Zij liep heel voorzichtig naar de overkant.' De werkwoordsvorm 'liep' kom ik niet tegen in het woordenboek. De betekenis van het woord ga ik pas vinden, nadat ik ontdekt heb dat het komt van het werkwoord 'lopen'. Je moet het maar bedenken. Hoe frustrerend kan vertalen worden als het je niet lukt of te vaak te veel tijd kost een woordbetekenis te

achterhalen. Het mooie van het Lexicon van Murre is, dat deze vertaalhorde voor je genomen wordt. Elk woord, zelfs als het is voorzien van een voor- of achtervoegsel, en elke werkwoordsvorm die jij tegenkomt in de tekst kan je ook terugvinden in het Lexicon. We kunnen dit Lexicon dan ook zondermeer een vademecum noemen waar iedere vertaler, beginnend of gevorderd, niet alleen veel gemak van zal hebben, maar waardoor deze wellicht ook het plezier in vertalen zal behouden.

Gevoel voor taal

Elke vertaling is een interpretatie van de tekst. Daar zal heus goed over nagedacht zijn, maar op basis waarvan worden vertaalkeuzes gemaakt? Dat kan te maken hebben met de doelgroep voor wie je de vertaling maakt. Je maakt andere afwegingen voor je vertaling wanneer die bedoeld is als leestekst voor jonge kinderen of mensen voor wie taal al snel te ingewikkeld is, dan wanneer je vertaling bedoeld is als Bijbelstudiemateriaal. Beoog je een literaire vertaling te maken in mooi, verzorgd Nederlands, dan ziet zo'n vertaling er anders uit dan wanneer je de lezer ook iets wil laten proeven van hoe Bijbelschrijvers met woorden hebben gespeeld, woorden bewust hebben herhaald of op een speciale plek in de zin hebben geplaatst. Dat kan je in een vertaling zichtbaar maken en in een voordracht daardoor ook hoorbaar. Het Lexicon van Murre

Lexicograaf Johan Murre. Foto Peter van den Hooven.

helpt je op weg om gevoel voor Bijbelse taal te krijgen. Laat ik dit illustreren met een voorbeeld.

Net als het Nederlands kent ook het Hebreeuws verschillende woorden om aan te geven dat iets niet goed is of zelfs heel fout. Belangrijk is daarbij ook of iets onbewust, per ongeluk verkeerd is gegaan of dat er opzet in het spel is. Hoe laat je als vertaler de lading van zo'n woord doorklinken in je vertaling? Wetend dat in onze taal woorden ook weer zo hun eigen klank hebben. 'Dat heb je niet goed gedaan' klinkt anders dan 'Daarmee heb je een zonde begaan.' En zelfs dat woord gebruiken wij op zeer uiteenlopende wijze. Eten weggooien, vinden we zonde. Daarmee bedoelen we te zeggen: dat doe je toch niet! Wanneer we een opgelegde kans hebben gemist, kunnen we uitroepen: zonde! Wanneer

Het Lexicon van Murre helpt je op weg om gevoel voor Bijbelse taal te krijgen

iemand bij het afdrogen een kopje uit de handen heeft laten vallen, dan kunnen we dat zonde vinden, maar daarmee bedoelen we niet te zeggen dat iemand nu iets ernstigs op zijn geweten heeft. Die klank heeft het woord in onze taal misschien wel gekregen door hoe het in haar religieuze context is gebruikt. Dat zijn allemaal dingen die meespelen in hoe je een tekst vertaalt en hoe je met je vertaling recht zoekt te doen aan zowel de grondtekst als de lezer.

In de Hebreeuwse taal worden vooral de volgende vier woorden gebruikt als aanduiding van gedrag dat niet goed is: חֵטִי (chet), זָדוֹן (zadon), אֵוֶן (aon) en פְּשָׁעַ (pèsja). De eerste twee woorden worden vooral gebruikt om aan te duiden dat iets ongewild, per ongeluk, zonder opzet verkeerd is gegaan of gedaan. De laatste twee woorden zijn van een andere orde. Die duiden op iets wat moedwillig of uit kwade wil is gedaan, met alle gevolgen van dien. Daarbij gaat het om iets wat haaks staat op de leefregels van de Torah. Anderen worden daar de dupe van en je komt er zelf recht tegenover God door te staan. En dat is... zonde!

Vertalen als taalspel

Wanneer je gevoel krijgt voor de Hebreeuwse taal, kan je er ook mee spelen in je vertaalwerk. Iemand die die kunst heel goed verstaat is Pieter Oussoren, de man achter de Naardense Bijbelvertaling. Een mooi voorbeeld van vertalen als taalspel vinden we al in Genesis 2. Oussoren wil daar in zijn vertaling laten zien dat er sprake is van een soort van bloedverwantschap van de mens met de aarde.

'Dan formeert de Ene, God, de –rode– mens van stof uit de –rode– grond en blaast in zijn neusgaten ademhaling van leven; zo wordt de –rode– mens tot levende ziel.' (2,7)

Het Hebreeuwse woord voor mens is 'adam' en voor grond is 'adamah'. In het Hebreeuws zie en hoor je de onderlinge verwantschap dus al. In beide woorden is echter ook nog het Hebreeuwse woord voor 'bloed' herkenbaar, namelijk 'dam'. Oussorens vertaling bekennt kleur.

Dat taalgevoel heeft Oussoren overigens ook voor het Grieks. In het voorwoord van Murre's *Lexicon Bijbels Grieks* (2016) geeft hij daarvan een mooi voorbeeld als het gaat om de vertaling van het woord 'hypokrites'. Het woord dat wij in onze taal kennen als hypocriet of vertalen met huichelaar. In de Bergrede (Mattheüs 5-7) bepaalt Jezus zijn hoorders erbij dat je goed moet nadenken voordat je iemand oordeelt of veroordeelt. Je kunt een ander wel willen aanspreken op de splinter in diens oog, maar misschien kan je beter eerst erg hebben in de balk in je eigen oog. 'Hypocriet! Huichelaar!' roept Jezus uit (Mattheüs 7,5). Maar Oussoren komt hier met een taalvondst: 'Oordeelompje!' Een woord dat goed is voor een glimlach, terwijl het nog altijd de vinger corrigerend op de zere plek legt.

Een schatkamer aan informatie

Iets anders waarin het Lexicon van Murre zich onderscheidt van een doorsnee woordenboek zijn de excursen – uitweidingen. In de herziene uitgave van zijn *Lexicon Bijbels Grieks* staan er al een paar, maar in het *Lexicon Bijbels Hebreeuws* zijn er zo'n 1500 opgenomen! In die excursen proef je de passie voor de Hebreeuwse taal van deze liefhebber pur sang en geeft hij je een inkijkje in de wereld aan gedachten en betekenissen die schuilgaat achter

Thorarol met jad (aanwijsstokje). Foto: Peter van den Hooven.

Hebreeuwse woorden. De excursen geven aan zijn Lexicon ook wel het karakter van een theologisch woordenboek.

Neem de manier waarop Murre het Hebreeuwse woord שלום (sjalom) toelicht. Een woord dat we kennen en gewoon zijn te vertalen met ‘vrede.’ Natuurlijk zet Murre in zijn Lexicon eerst voor ons op een rijtje hoe dit woord gebruikt wordt in de Masoretische Tekst van de Hebreeuwse Bijbel, in de Aramese versie (de Targum) of de Griekse vertaling ervan (de Septuaginta). Alleen al de variatie aan betekenissen die hij op een rijtje zet (steeds verwijzend naar Bijbelpassages) is heel boeiend en verrijkend. Bijvoorbeeld, dat שלום (sjalom) als groet bij een ontmoeting gebruikt wordt. Of we leren dat de zin ‘is het vrede voor hem?’ betekent ‘gaat het goed met hem?’ Of, dat ‘vrede in je gebeente’ gaat over dat je gezond van lijf en leden bent, lekker in je

Veel Hebreeuwse woorden zijn gelaagd, je moet ze proeven

vel zit. Maar vervolgens pakt Murre uit met twee uitgebreide excursen over ‘vrede.’

In de eerste excurs legt hij om te beginnen nog eens uit dat veel Hebreeuwse woorden gelaagd zijn. Je moet zo’n woord proeven. Wat voor smaken zitten er zoal in? Vergelijk het maar met hoe goede wijn omschreven wordt. Door op basis van een slok enkel te zeggen dat het een ‘lekkere wijn’ is, doe je de wijn

tekort. Het gaat erom dat je onder woorden kunt brengen wat die wijn zo lekker maakt. Wat proef je zoal?. Evenzo doen we het woord שלום (sjalom) tekort door het enkel te vertalen met ‘vrede.’ We doen dat meestal gemakshalve wel, maar sommelier Murre neemt ons mee in een woordproeverij. In ‘sjalom’, vrede proef je dan noten van gerechtigheid, barmhartigheid en trouw. Maar ook zegen, verbond en van elkaar op aan kunnen. Letterlijk betekent het woord ‘heelheid’ of ‘volheid.’ Dat gaat over zoveel meer dan de afwezigheid van oorlog en wat daardoor stukgemaakt wordt, legt Murre uit. Het raakt aan alle dimensies van het leven: welvaart, welzijn, gezondheid, voorspoed, veiligheid, tevredenheid. Stuk voor stuk aspecten van het leven die voor ieder individu afzonderlijk alsook voor de hele samenleving ertoe doen. ‘Sjalom’ bepaalt ons bij wie wij zijn met het oog op dat grotere geheel. Wat vraagt dat van ieder van ons teneinde dat grotere geheel met en voor elkaar te borgen als ruimte waarbinnen ieder zijn/haar weg kan gaan? Murre laat zien dat ‘sjalom’ onderlinge verschillen niet uitveegt of veronachtzaamt, maar juist zoekt hoe je die samen kunt brengen en verbinden binnen het grote geheel.

Over de wegen van vrede

Zijn tweede excurs over ‘sjalom’ sluit daar perfect op aan. In deze excurs vertelt hij over de ‘wegen van vrede’ en legt uit dat de Bijbelse profeten daar anders over dachten dan de rabbijnen aan het begin van onze jaartelling. De Bijbelse profeten beschrijven vooral een utopische vrede, vrede als ideaal waarbij de hele wereld gezien wordt als een religieuze eenheid. Naar die situatie wordt intens verlangd, maar het lijkt wel een wijkend perspectief te zijn. En dus komen ze uit bij een messiaanse vrede die wij niet zelf kunnen realiseren, maar die van Godswege moet komen:

*‘Hij zal rechtspreken tussen machtige volken,
over grote en verre naties een oordeel vellen.
Dan zullen zij hun zwaarden omsmeden tot
ploegijzers*

en hun speren tot snoeimessen.

*Geen volk zal meer het zwaard trekken tegen een
ander volk,*

geen mens zal nog de wapens leren hanteren.’

(Micha 4,3)

Rond de eerste of tweede eeuw van onze jaartelling, na de verwoesting van de Tweede tempel, ontstaat

naast deze profetische nog een andere visie op 'sjalom'. De rabbijnen noemen die 'darchee sjalom', 'de wegen van vrede.' De focus verschuift van een utopisch vergezicht (waarin het van Godswege moet komen) naar het hier en nu en wat wij daarin voor elkaar kunnen betekenen. Hoezeer mensen ook van elkaar verschillen, ook religieus. 'Sjalom' vraagt niet enkel jouw inzet wanneer het gelijkgestemden betreft (zelfde religie of eensgezindheid over morele basisprincipes), maar ook wanneer het gaat om wat iemand nodig heeft met wie jij wezenlijk van mening en leefstijl verschilt. Als iemand honger heeft, dan geef je hem/haar te eten. Is iemand ziek, dan draag je zorg voor hem/haar. En iemand met verdriet troost je. Zo inclusief, praktisch, dichtbij huis en dichtbij in de tijd omschrijven de rabbijnen 'de wegen van de vrede'.

Met excursen als deze licht Murre voor ons een tipje van de sluier op en gunt hij ons een doorkijkje naar de wereld aan betekenis achter de Hebreeuwse woorden. Wie daardoor de smaak te pakken heeft gekregen en nieuwsgierig is geworden naar meer, kan eenvoudig te rade gaan bij de zorgvuldig vermelde bronnen waaruit Murre zelf zijn inspiratie heeft geput.

'Eens kijken wat Murre ervan zegt'

'De woordenschat van de Hebreeuwse Bijbel bevat slechts 7704 woorden' schrijft Murre in zijn eerste excurs over 'sjalom'. Ik ga het niet natellen, ik geloof hem op zijn woord. Ik weet wel dat zijn naam onder mijn vakgenoten een begrip geworden is. 'Eens kijken wat Murre ervan zegt!' sprak een collega geregeld tijdens sessies van onze preekclub. Het is voor mij een gevleugelde uitspraak geworden. En Murre geeft altijd thuis. U hebt mijn woord.

Chris Kors (1965) heeft theologie gestudeerd aan de Protestantse Theologische Universiteit Kampen. Voor zijn hoofdvak Biblistiek studeerde hij af op het gebed als aanklacht tegen God. Voor zijn bijvak Hebreeuws deed hij onderzoek naar de Aramese voorvormen van de lofzangen uit Lucas 1 en 2. Hij was als student-assistent van Prof.Dr.J.C. de Moor verbonden aan het Targumproject. Na zijn studie is hij predikant geworden. Sinds 2021 is hij in die hoedanigheid verbonden aan de Nieuwe Kerkgemeente in Middelburg.

Over Johan Murre

Johan Murre (1944) volgde een kerkelijke opleiding voor godsdienstonderwijs en kerkelijk werk. In 1977 begon hij als godsdienstleraar op de Christelijke Scholengemeenschap Walcheren (CSW). Hij schreef jarenlang dagopeningen voor het blad 'Een Zoutkorrel voor elke dag' en het boek 'Moet je zien! Spiegelverhalen bij de bijbel voor jonge mensen van 4-11 jaar' (2003). Als pastoraal medewerker was hij verbonden aan de Hervormde gemeente van Nieuw- en St. Joosland en Ritthem (1993) en de Samen-op-Weggemeente van Wolphaartsdijk (1994). Daarna werd hij vanuit de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland te Vlissingen aangesteld als ouderenpastor in Ter Reede en Scheldehof (2000).

In 1999 begon hij met de studie van de Bijbelse grondtalen Hebreeuws en Grieks. Zijn passie voor en gedegen kennis van beide talen heeft hij tijdens tal van cursussen gedeeld met andere liefhebbers. Voor beide talen ontwikkelde hij ook zeer toegankelijk cursusmateriaal (2007/2010).

In 2006 publiceerde Murre zijn woordenboek voor het Nieuwe Testament. Daarvoor had hij alle woorden van het Griekse Nieuwe Testament geïnventariseerd en geanalyseerd. In de jaren daarna voegde hij er alle woorden aan toe uit de Septuaginta (de oudste bestaande Griekse vertaling van het Oude Testament uit de derde en tweede eeuw voor Christus). Dit Lexicon Bijbels Grieks verscheen in 2016. In 2017 kende de jury van de Zeeuwse Boekenprijs aan Murre een Accolade toe voor dit werk. Zij roemde zijn Lexicon Bijbels Grieks als beste wetenschappelijke uitgave.

Ditzelfde monnikenwerk verrichtte Murre vervolgens ten aanzien van de Hebreeuwse Bijbel. Voorjaar 2024 komt zijn Lexicon Bijbels Hebreeuws uit.

Johan Murre, Lexicon Bijbels Hebreeuws. Met alle woorden uit de Hebreeuwse Bijbel (Tenach).

Uitgeverij Skandalon, Middelburg verschijnt mei 2024, 2200 pp. In twee banden. ISBN 9789494220560 (€ 150,-)